

Ковбаса В.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості підготовки та проведення допиту неповнолітніх. Наведено перелік тактичних прийомів, котрі рекомендовано застосовувати у разі давання неповнолітніми неправдивих свідчень.

Ключові слова: підготовка до допиту, допит неповнолітнього, тактичні прийоми.

Постановка проблеми. Розвиток України і формування її статусу правової держави супроводжується загостренням криміногенної ситуації, що, як і будь-яке соціальне явище, безпосередньо пов'язано зі змінами в політиці й економіці, відсутністю належних демократичній державі соціальних гарантій, зростанням пропаганди насильства, вживання алкоголю, наркотиків, що у загальній сукупності зумовлює виникнення ряду негативних для нормального функціонування держави феноменів, серед яких і злочинність неповнолітніх. Занепокоєння держави і громадськості в цілому викликає те, що поряд зі зростанням злочинність неповнолітніх впевнено й досить стрімко розвивається та змістовно трансформується: спостерігаються зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, «невмотивованості» злочинів, поява у структурі злочинності неповнолітніх так званих «дорослих» злочинів (убивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності цього контингенту, її підвищена латентність [1, с. 4].

З'ясування обставин події можливе насамперед завдяки проведенню слідчих (розшукових) дій. Серед слідчих (розшукових) дій, що проводяться при розслідуванні кримінальних правопорушень, найбільшу кількість складають допити.

Загальновідомо, що допит є найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого [2, с. 282]. У той же час зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Втім, незважаючи на те, що допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається дією складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді й неповторною. Це, у свою чергу, вимагає від слідчого вміння уникати шаблонності в його проведенні, приймати негайні рішення в кожен конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проведенню допитів неповнолітніх раніше вже приділяли увагу

вчені-криміналісти, зокрема, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, В.О. Конова-лова, В.Г. Лукашевич, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін. Однак вивчення судово-слідчої практики свідчить, що працівники правоохоронних органів відчувають певні труднощі у здійсненні допитів неповнолітніх. У результаті цього можуть порушуватись визначені чинним законодавством строки проведення розслідування, ухвалюватись необґрунтовані рішення. У зв'язку із цим окремі аспекти зазначеної проблеми потребують додаткового дослідження.

Актуальність розглядуваної статті зумовлена необхідністю підвищення якості боротьби зі злочинністю неповнолітніх взагалі та проведення допиту даної категорії осіб зокрема, на чому ми пропонуємо зосередити увагу. Допит неповнолітніх розглядали у своїх працях багато вчених-криміналістів, однак злочинність даної категорії осіб трансформується поряд із сучасними тенденціями розвитку суспільства, що викликає необхідність розгляду цієї слідчої дії з урахуванням вимог сьогодення.

Допит має будуватись з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що зумовлено індивідуальністю кожної особи, а тим паче неповнолітньої. Слід додати ще й не сформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявність негативних ключових факторів, які сприяють розвитку злочинності серед молоді.

Метою даної статті є формування відповідних рекомендацій щодо проведення допиту неповнолітніх. Це зумовлено тим, що наявність знань про ці особливості визначає кількість сил та засобів, що витрачаються працівниками правоохоронних органів для отримання певного результату при розслідуванні цих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Результативне проведення допитів неповнолітніх неможливе без визначення деяких підготовчих заходів. Так, серед найбільш важливих – визначення місця, вибір приміщення проведення допитів неповнолітніх. Так, рекомендується, щоб робочий кабінет слідчого був світлим, з приємними нейтральними тонами шпалер, з аскетичною, без зайвих предметів та речей, котрі б відволікали увагу допитуваного, обстановкою. Створена в такий спосіб невимушена обстановка сприятиме виникненню важливого психологічного контакту з особою.

Важливою складовою результату проведення допиту є й час, що проходить з моменту початку кримінального провадження. Так, показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування злочину. У цей момент він ще не знає, якими доказами володіє слідчий, і практично не в змозі протиставити свою лінію захисту [4, с. 193].

Зазначене вказує на необхідність слідчого спрямовувати зусилля на проведення допиту підозрюваного у найкоротший з моменту початку кримінального провадження час. Це не дозволить злочинцю виробити власну позицію. Підозрюваний може досить швидко змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді неможливо розкрити злочин [5, с. 8].

Варто пам'ятати, що кожна особа, яка належить до даної вікової категорії, має свій ступінь сприйняття обставин вчиненого злочину, який іноді

супроводжується перебільшенням і фантазуванням. Це може породжувати брехню, яка, у свою чергу, змішується із правдою чи вигаданням нелогічних подробиць. Основним засобом викриття неправдивих свідчень неповнолітніх, як стверджують Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Русинська, є прийоми емоційного впливу або засоби логічного переконання, але іноді вони можуть виявитись малоефективними, внаслідок чого виникає непорозуміння допитуваним самого факту розкриття неправди, що приведе до впертого повторення явно беззмістовної брехні [6, с. 620]. Погоджуючись із зазначеною позицією авторів, вважаємо за доцільне проведення повторного допиту, який має проводитись слідчим з урахуванням аналізу виявлених недоліків.

Чинне законодавство України визначає проведення допиту неповнолітнього за участю таких осіб, як батьки, психолог, педагог та інші. Однак до обрання фахівця, у присутності якого буде відбуватись допит, слід поставитися сумлінно. Це може здійснюватись шляхом попереднього з'ясування у батьків, інших родичів, друзів, вчителів, хто у неповнолітнього користується авторитетом та повагою. Наведене в подальшому слугуватиме запорукою успіху проведення даної слідчої дії

Обов'язковою умовою результативного допиту є налагодження з неповнолітнім психологічного контакту, для чого рекомендується провести бесіди на загальні теми (спорт, навчання, ігри, нові фільми, книжки та ін.), продемонструвати знання його потреб та інтересів. При допиті неповнолітнього підозрюваного слідчий має триматися спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштує його на відверту розмову [7, с. 208]. Тому саме вміння слідчого викликати й отримати прихильність неповнолітнього є визначальним чинником у проведенні допиту.

Найбільш доцільною є побудова допиту у формі вільної розповіді, поєднаної з використанням простих, коротких і зрозумілих запитань.

На наш погляд, під час проведення допиту, враховуючи особистість неповнолітнього, можна застосувати такі тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме перспективу все життя провести за ґратами, не досягнувши нічого в житті;

- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язані з роз'ясненнями, що не пізно стати на шлях виправлення і що слідчий бажає й може допомогти;

- демонструвати поінформованість, що змусить неповнолітнього розповісти всі обставини справи;

- роз'яснення, що сприяння слідству надасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках навіть уникнути кримінальної відповідальності та ін.

Заслуговує на увагу й застосування тактичних прийомів, які:

- пробуджують допитуваного до міркувань та давання свідчень (постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному у даній справі; нагадування у загальних рисах про подію,

що відбулась, постановка нагадувальних запитань, уточнення емоціонального стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення, оживлення його асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.);

- спрямовані на здійснення психологічного тиску на допитуваного: наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів та ін.;

- застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє даванню повних та достовірних свідчень; оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів; постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

- використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворо робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього; подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у безкорисності конфліктувати, суперечити та приховувати відомі йому факти і т.п. [8, с. 33].

Незважаючи на вік, допитувана особа може давати неправдиві свідчення не тільки добросовісно, помиляючись, а й умисно, намагаючись уникнути відповідальності, вигородити інших учасників кримінального правопорушення.

Викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання [9, с. 41].

Відповідно, постановка уточнюючих, контрольних запитань сприяє його викриттю. Великого значення набувають і такі тактичні прийоми, як використання фактору раптовості, протиріч у свідченнях допитуваного, створення напруги. Доцільно використовувати як тактичний прийом різний темп допитів (прискорений, уповільнений). Усе це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу, лінії протидії розслідування. Результатом цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Метою слідчого при використанні цього прийому є не спроба «спіймати» особу, котра протидіє розслідуванню, на неточностях та обмовах, а намагання створити обстановку, котра переконує у безкорисності протидії. Заслуговує на увагу й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Повторне сприйняття місця, де відбулася подія, сприяє відновленню у пам'яті забутого. Не виключені випадки проведення повторних допитів у розрахунку на зміну особою показань для підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [10, с. 260].

Використання зазначених та інших тактичних прийомів повинно застосовуватись з урахуванням ситуації, що склалась у справі, та зайнятої допитуваним позиції. Важливим аспектом допиту неповнолітнього є фіксація його ходу за допомогою відеозапису [11, с. 191], який, на наш погляд, дозволить проаналізувати дії допитуваного, виявити та обґрунтувати реакції на відповідні дії і запитання слідчого.

Можуть використовуватися й інші тактичні прийоми. Їх кількість, послідовність визначатиметься слідчим у кожному конкретному випадку. Професіоналізм слідчого полягає у першу чергу в тому, щоб він міг спланувати та використати увесь потенціал тактичних прийомів та отримати якомога більше інформації.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, необхідно зазначити, що допити неповнолітніх мають свою складність та особливості, що потребує від слідчого наявності особливих якостей, вмінь та знань. Саме вони сприятимуть якісному, професійно, а головне, відповідному закону проведенню такої слідчої дії, як допит неповнолітнього. Таким чином, можемо наголосити на необхідності використання слідчими усього наявного комплексу тактичних прийомів при проведенні допитів підозрюваних з метою з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Бібліографічні посилання

1. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. – К., 2006.
2. Криміналістика : учебник / под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М., 1998.
3. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В.К. Весельський. – К., 1999.
4. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С.М. Стахівський. – К., 2005.
5. *Селиванов Н.А.* Расследование преступлений повышенной опасности : пособие для следователя / Н.А. Селиванов, А.И. Дворкин. – М., 1999.
6. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова и др. ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001.
7. Криміналістика : підручник / кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х., 2008.
8. *Клим А.М.* Криміналістическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / А.М. Клим ; под ред. В.Ф. Ермоловича. – Минск, 2000.
9. *Митрохина З.И.* Использование знаний психологии при производстве допроса : учеб. пособие / З.И. Митрохина. – К., 1990.
10. *Лускатов О.В.* Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин / О.В. Лускатов // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1 (32).
11. *Дьомін П.І.* Особливості тактики проведення допиту неповнолітнього злочинця / П.І. Дьомін // Захист прав, свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29-30 квітня 2010 р.) : у 2-х ч. – Херсон ; Запоріжжя, 2010. – Ч. 2.

Ковбаса В.Н. Актуальные вопросы тактического обеспечения допроса несовершеннолетних. Рассматриваются особенности подготовки и проведения допроса несовершеннолетних. Приводится перечень тактических приемов, рекомендуемых в случае дачи несовершеннолетними неправдивых показаний.

Ключевые слова: *подготовка к допросу, допрос несовершеннолетнего, тактические приемы.*

Kovbasa V. M. Topical issues of tactical support of interrogation of minors. This article deals with peculiarities of preparation of interrogation of minors. The author has analysed the tactics recommended in the case of giving a minor false evidence.

Questioning is the most common investigative action which gathers information about the criminal activity of persons. At the same time questioning is one of the most complex investigations. Therefore, for the successful interrogation and producing positive results the investigators must be knowledgeable of the laws of thought, logical methods and techniques, the laws of psychology and tactical interrogation techniques developed in criminology.

Timely, thorough and comprehensive preparation for the questioning is a necessary condition for obtaining the most complete and objective evidence in criminal proceedings. A lack of planning or poor preparation for the questioning results to futile investigations.

Keywords: *interrogation, tactical support, organization, pretrial investigation.*

Надійшла до редакції 18.03.2014

Людвік В. Д.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.233

ВИКОРИСТАННЯ ФІКЦІЇ ПРИ КОНСТРУЮВАННІ ПОНЯТЬ ЗЛОЧИНУ ТА УЯВНОЇ ОБОРОНИ

Досліджено зміст фікції у кримінальному праві при формулюванні понять злочину та уявної оборони.

Ключові слова: *фікція, злочин, ознаки злочину, уявна оборона, Кримінальний кодекс, обставини, що виключають злочинність діяння.*

Постановка проблеми. Реформування системи кримінального судочинства потребує відповідних змін чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Це, у свою чергу, викликано соціально-політичними та економічними змінами в нашій країні за останні 20 років. Нескінчений процес демократизації суспільства, розширення й поглиблення прав та свобод людини і громадянина, і збільшення показників злочинності, її удосконалення, інтелектуалізація та професіоналізація потребують постійних змін і в законодавстві з питань попередження злочинності. У зв'язку із цим до вітчизняного кримінального законодавства висуваються вимоги діяти на випередження злочинності, передбачати нові форми, способи злочинної діяльності, підвищувати ефективність застосування кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю. Відповідно, що й виникає потреба удосконалення та «відточування» практики застосування кримінального закону, що можливо за рахунок удосконалення понять та термінів, використовуваних у ньому. Спрямованість такої діяльності полягає у тому, щоб адекватно відображати існуючі суспільні відносини та забезпечити їх відповідність певним принципам і підставам криміналізації.